

'Waar zullen we 't halen?' zei Lange Jaap 'Uit Groomoeder's kastje' zei Korte Knaap.

Johan Soetens

Verholen pinkte de keurig geklede dame een paar tranen weg.

Ik kende haar wel: ze was verbonden aan het ministerie van (toen nog geheten) VROM maar dit was de eerste keer dat ik haar buiten de Haagse sfeer tegen kwam.

Dat was in 1999 tijdens de tentoonstelling 'In Glas Verpakt' in het Nationaal Glasmuseum Leerdam, ter gelegenheid van de eerste uitgave van het gelijknamige boek. Het nieuws dat voor één keer alle prestigieuze unica naar de kelder waren verwezen om plaats te maken voor doodgewone flessen en potten trok een groot aantal bezoekers en bracht landelijk een in Leerdam nog nooit eerder geziene stroom publicaties op gang in kranten, tijdschriften en op televisie.

Ik tikte haar op de schouder en vroeg of ik iets voor haar doen kon. 'Ach nee', zei ze, 'maar ik zie daar de bleekwaterfles staan die ik altijd voor mijn moeder bij de drogist moest laten vullen en plotseling was ik aangedaan'.

Kijk, zo weet zelfs een lompe, fantasieloze literfles, door slechts een enkeling waardig geacht om bewaard te blijven, ons onverwacht te ontroeren zelfs al hebben ze hun bestaan grotendeels doorgebracht in (groot)moeder's keukenkastje. Of – misschien wel juist daarom.....

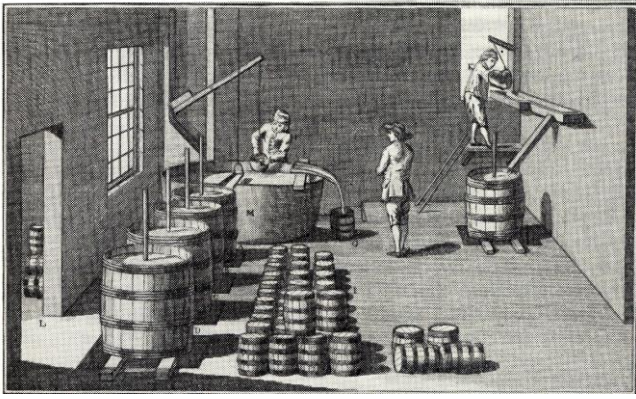
Bleekwater, de naam duidt er al op, vindt zijn oorsprong in de textielindustrie. Eeuwenlang werd linnen in de zon gebleekt, uitgespreid op een grasveld. De Zweedse chemicus Carl Wilhelm Scheele determineerde in 1774 het element Chloor (van het Griekse Chloros = geel groen) waarbij het al snel duidelijk werd dat het niet alleen blekende maar ook ontsmettende eigenschappen bezat. Nog altijd wordt het, zij het in geconcentreerde vorm, gebruikt voor ontsmetting en het bestrijden van hardnekkige vlekken. Het verhaal gaat dat in de Eerste Wereldoorlog, gedurende de strijd om Verdun, het water voor de Franse troepen uit de Maas werd gehaald en ontsmet door toevoeging van bleekwater. Omgekeerd ontstond door het aan bleekwater toevoegen van zoutzuur of citroenzuur het giftige chloorgas dat in diezelfde oorlog ingezet werd als strijdmiddel. In het loopgravenmuseum nabij het Belgische Ieper worden nog enkele Engelse flessen bewaard die speciaal gemaakt zijn voor het toepassen in gasgranaten, ongetwijfeld de meest lugubere chloorflessen ter wereld.

Tijdens diezelfde oorlog ontstond door blokkade van de zeeroutes een grote schaarste aan plantaardige vetten zoals palmolie waardoor er nauwelijks nog zeep kon worden geproduceerd. Een bijproduct bij de zeepfabricage is glycerine dat met salpeterzuur kan worden verwerkt tot de springstof nitroglycerine. Halverwege de Eerste Wereldoorlog zagen de Engelsen er streng op toe dat de Duitse oorlogsindustrie niet via het neutrale Holland bevoorraad werd. Problemen rond de hygiëne, toch al latent aanwezig, die daar het gevolg van waren zorgden tussen 1917 en 1918 voor een groei in het aantal ziektegevallen. In 1917 leden ongeveer dertig op de 10.000 inwoners aan zaken als buiktyfus, roodvonk en dyfterie. In 1918 waren dat meer dan vijftig. Dat lijkt niet veel maar gezien de grote besmettelijkheid van deze ziekten gekoppeld aan de slechte behuizing van een groot deel der bevolking was dat een bedreigende situatie. De producenten van surrogaatzepen beloofden meer dan ze konden waarmaken maar de beste merken bevatten naast gewoon zand of 'zeepklei' tenminste een flinke dosis bleekmiddel.

Ontsmetting van een woning wegens vlektyphus, 1919

zeepziederij met stenen wanden moet zijn omgeven maar niettemin stond er regelmatig een in lichterlaaie. Zeepzieders zijn nooit in een gilde georganiseerd geweest maar behoorden tot de zogenaamde 'Voorname Neeringen'. Die positie deelden ze met de glasblazers en zo zijn we toch weer bij de glazen fles aangeland.

De geschiedenis van de zeepfabriek 'De Fenix' met als motto *E Cynere Vivo* (vanuit de as leef ik) gaat terug tot 1719. Bij het zeepzieden gebruikte men oorspronkelijk as van verbrande twijgen die met raapolie of lijnolie werd vermengd. Eerder waren dat dierlijke vetten. In het zuiden van Europa werd ook as van het natriumrijke zeewier gebruikt. De Franse naam 'savon' komt van de stad Savona, ooit een centrum van zeepfabricage. Het proces was erg brandgevaarlijk vanwege de hoge temperaturen die nodig waren om de ingrediënten goed met elkaar te vermengen. Al uit 1518 stamt een voorschrift dat een

Boven: 18^e eeuwse zeepziederij. Uit: P.J.Kastelein 'De Zeepsieder', 1791. Onder links; 17^e eeuwse Hollandse roemer met inscriptie 't Welveren van de Heeren Seepsieders'. Links en rechts daarvan wijnglazen uit 1732 met inscriptie 'Vivant de Seepsieders'. Voormalige coll. De Vergulde Hand. Rechts: Brand in de Amsterdamse zeepziederij 'De Bruinvis', 1682. Coll. Rijksprentenkabinet.

In 1919 werd het inmiddels als 'stoomzeepfabriek' bekend staand bedrijf verkocht aan Peter Broek. Diens zoon Arend promoveerde tot doctor in de chemie en begon vanaf 1935 AZON bleekwater te produceren. Nog geen twee jaar later voegden vader en zoon hun bedrijven samen onder de naam **P. & dr. A. Broek Zeepfabriek De Fenix** dat een geduchte concurrent zou worden voor Unilever. Door de overname van de firma Emka uit Apeldoorn kreeg men ook Glorine, het latere Glorix in handen. Het bedrijf bracht met succes een reeks nieuwe producten op de markt waarin vaak de letters BRO (van Broek) voorkwamen, zoals het afwasmiddel Abro, later vervangen door het krachtiger, nog steeds bestaande Dubro (dubbelbroek), het strijkmiddel Nibro en een familieshampoo, Fambro genaamd waarvan ik altijd heb vermoed dat de grondstof hetzelfde was als dat voor het afwasmiddel. Shampoo was een betrekkelijk nieuw en zeker niet algemeen gebruikt product in de jaren 1950. Er moest snel een geschikte fles voor gevonden worden en daarom kwam het mooi uit dat Albert Heyn juist besloten had afscheid te nemen van het eigen model koffiemelkfles. Voorzien van een schroefmond heeft de halve liter uitvoering nog jaren dienst gedaan. In 1964 dwong Unilever onder dreiging van een prijsoorlog het bedrijf tot een overname. Na een aantal jaren als producent van private labels te hebben gewerkt viel in 1997 het doek.

De productie van zeep is tegenwoordig minimaal en de tijd dat de dame uit het begin van ons verhaal bij de drogist een pond in grauw papier geschepte zachte zeep ging halen is lang voorbij. Wat we tegenwoordig gebruiken aan afwasmiddel, shampoo en vloeibare zeep zijn grotendeels uit aardolie verkregen detergenten.

Boven; vierkante bleekwaterfles 'Glorine' uit de verzameling van wijlen Jan Ledegang. Fabrikaat Owensmachine Schiedam, jaren 1950.

Nog even verder zoekend in grootmoeders' keukenkastje komen we ongetwijfeld een fles brandyspiritus tegen. Er bestond een standaard z.g. statiegeldfles voor, die door alle merken gebruikt werd. Het product bestaat uit 85% ethanol met 10% water, 1% aceton en 1% geurstof (pyridine). Verder 3% gedenatureerde alcohol (methanol) dat beschadiging van de oogzenuw veroorzaakt en tot blindheid leidt. Bij ruime inname is het dodelijk. Uit mijn jeugd kan ik me nog wel mannen herinneren die in het park uit een spiritusfles dronken en ook nu nog komen berichten over spiritusdoden van tijd tot tijd voor. Het gebruik van brandyspiritus kende twee hoogtepunten: in het voorjaar als de huisvrouwen massaal aan het ramenwassen sloegen waarbij een fles spiritus in een emmer met water werd geleegd en bij het aanbreken van de winter. In de jaren dat een kolenkachel of -haard de enige warmtebron in huis was, werden eierkolen of anthraciet op een bed van krantenpapier en aanmaak-houtjes gelegd en met spiritus overgoten. Later kwam het gebruik van spiritus in campingtoestellen in zwang.

Spiritus werd vaak geleverd door kleine, plaatselijke bedrijfjes die het kant en klaar in vaten aangeleverd kregen. Vele konden zich geen eigen etiket permitteren maar de drukkerijen voorzagen in de behoefte door standaardetiketten van een firma aan te voorzien. Links; collectie Museum Rotterdam. Rechts: Noodverpakking uit de jaren 1940-1945. Collectie Herinneringsmuseum Humanitas, Rotterdam.

In een der Humanitas herinneringsmusea ontdekte ik een brandspiritusfles met het etiket GLORIA. Oorspronkelijk was dat het merk van de Gloria Bleekwater- en Spiritusfabriek, gevestigd aan de Prinsengracht 381 in Amsterdam.

De tekst op het etiket duidt er op dat dit bedrijf in later jaren is overgenomen door De Fenix in Zwolle. De Joodse eigenaar, Isidor Pije, had de oorlog overleefd maar vertelde daar nooit over. Dat deden trouwens de meeste van mijn Joodse klanten niet in de jaren 1950. Ze hadden van de kille ontvangst na de oorlog geleerd hun mond te houden.

In 1942 voerden de Duitsers een duivels plan uit waarbij Joodse mannen van 18 tot 65 jaar die vanwege hun Joods-zijn ontslagen waren of wiens zaak was afgepakt naar werkkampen werden gestuurd in Overijssel, Drente en Zuid Groningen. Er bestonden 37 van deze 'Jodenkampen' meestal vroegere werkplaatsen van de Heidemaatschappij, die ieder zo'n 200 mannen konden herbergen. De opdracht was de heide te ontginnen: zwaar en volkomen doelloos spitwerk dat louter diende om de mannen het idee te geven dat ze voor een nuttig doel bijeengedreven waren. Het eten was slecht maar de kampbewoners hadden de eerste tijd wat bewegingsvrijheid en de boerenbevolking deed wat ze kon om pap en soep ter beschikking te stellen. Isidor Pije kwam begin 1942 terecht in Esloo in het kamp Landweer en was regelmatig te gast op de boerderij 'de Heideblom' van de familie Wieldraaijer. Het gedichtje dat hij als dank schreef in het poëziealbum van dochterje Alberdina is bewaard gebleven.

In de nacht van 2 op 3 oktober 1942, aan de vooravond van Jom Kipoer (Grote Verzoendag) werden tijdens een goed voorbereide razzia alle gezinsleden van de kamparbeiders opgepakt en naar het kamp Westerborg vervoerd. Ook de mannen kwamen daar terecht: in totaal een menigte van 12.000 mensen waarop de faciliteiten van het kamp absoluut niet berekend waren. De meesten werden dan ook direct doorgestuurd naar de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor. Het is mij niet bekend hoe Isidor Pije dit alles overleefd heeft. Zelf kwam ik pas achter dit onmenselijke verhaal door het boek 'Jodenkampen' van Nick van der Oord (Uitgave Kok-Kampen 2003 / 2007). Wat het weerzien van een oud etiket te weeg kan brengen.

En zo eindigt dit artikel zoals het begon: met ontroering om een fles uit grootmoeder's keukenkastje..

